

Annelies en Herman van Rens

Limburg is judenfrei

Deportaties van Joden uit Limburg, en speciaal uit Beek, tijdens de Tweede Wereldoorlog, een drama in drie bedrijven

Inleiding

Vijf en zestig jaar geleden, 8 april 1943, kon Hanns Rauter, de *Höhere SS- und Polizeiführer* in het bezette Nederland, voldaan vaststellen dat de *Provinzentjudung* van Limburg was voltooid. De laatste nog legaal in deze provincie verblijvende joden waren afgeleverd in het *Judendurchgangslager Hertogenbusch* te Vught.¹

Tijdens de Tweede Wereldoorlog probeerde het Nazi-regime alle Europese joden te doden. Tussen de vijf en zes miljoen mensen werden geëxecuteerd, uitgehongerd of vergast, niet omdat ze zich hadden verzet tegen het bewind van Hitler, maar alleen omdat ze geboren waren als jood. De moordmachine bereikte een half miljoen bewoners van het getto van Warschau; zij bereikte ook de kleine joodse gemeenschap van Beek.

De geschiedenis van de Holocaust in Limburg moet nog worden geschreven. De geschiedenis van de jodenvervolgning heeft ook in deze provincie haar lokale bijzonderheden. Dit artikel handelt over de weg die vooraf ging aan Rauters tevreden gevoel op 8 april 1943.

De meeste van de ruim achthonderd joodse slachtoffers van de Holocaust waren uit Limburg weggevoerd in drie grote deportaties. Op 25 augustus 1942 en begin november 1942 werden in totaal vijfhonderd Limburgers via Maastricht naar Westerbork gedeporteerd. Zij moesten geloven dat het een vorm van werkverschaffing betrof. Bij de oproep speelden de Arbeidsbureaus een grote rol, en ouderen en zieken kregen vrijstelling. Na november 1942 verbleven er nog een paar honderd joden legaal in Limburg. De meerderheid bestond uit ouderen. Op 30 maart 1943 kwam het bevel van Rauter om acht Nederlandse provincies, waaronder Limburg, vóór 10 april geheel van joden te zuiveren. Alle joden uit deze gebieden moesten worden verzameld in het kamp Vught. Op 7 en 8 april kwamen de laatste legale joden uit de acht provincies het kamp binnen. Onder hen bevonden zich alle joodse Limburgers, die men te pakken had gekregen. Het was de derde grote deportatie uit deze provincie. Hierbij waren ook drie inwoners van Beek betrokken. Tevens maakten twee bejaarde mensen, die kort tevoren uit hun woning in Beek waren gezet, omdat de nieuwe NSB-burgemeester het huis nodig had als ambtswoning, deel uit van het transport. Zij werden gedeporteerd vanuit Grevenbicht. Het lot van deze laatste groep Beekse joden is het onderwerp van

¹ Dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, juli '42-mei '43, eerste helft* ('s-Gravenhage 1975) 355; en: Dr. J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom (1940-1945), deel 1* (achtste druk, 's-Gravenhage 1985) 350.

deze studie. Het artikel beoogt ook een historische achtergrond te geven aan de plaatsing van het monumentje voor de vijf mensen uit Beek, die op 14 mei 1943 werden vermoord in de gaskamer van Sobibor (zie inzet bij dit artikel). Tenslotte is dit artikel een mogelijkheid voor de auteurs om een paar onnauwkeurigheden recht te zetten die waren geslopen in een publicatie uit 1994 over de deportaties uit Beek.²

Een provincie in de Mediene

Limburg kende minstens zes eeuwen een joodse gemeenschap, Beek minstens drie eeuwen. In totaal woonden er in Limburg in 1939 ongeveer vijftienhonderd joden, in Beek 28. Van de Limburgers werden er ruim achthonderd vermoord, van de mensen uit Beek tien. Méér dan veertig procent van de Limburgers overleefde de oorlog, in meerderheid door onder te duiken. Over heel Nederland was het overlevingspercentage lager dan 25. De overlevingskansen verschilden sterk per Limburgse gemeente; in Sittard overleefde slechts een kwart, in Heerlen en Maastricht ongeveer de helft, en in Beek tweederde.

De provincie is getroffen door drie grote deportaties, voorafgegaan door een proloog.

Proloog, de katholiek-gedoopte joden

De eerste Limburgse joden die werden gedeporteerd en vermoord waren katholiek. Toen op 15 juli 1942 de eerste trein uit Westerbork naar Auschwitz was vertrokken liet *monseigneur* Jan de Jong, aartsbisschop van Utrecht, in de Nederlandse kerkprovincie een protestbrief vanaf de kansel voorlezen. Als represaille werden op 3 augustus in heel Nederland katholiek-gedoopte joden gearresteerd, en naar kamp Amersfoort gebracht. Onder hen waren dertig Limburgers. De meesten werden weer vrijgelaten; echter 92 katholieken, onder wie een tiental Limburgers, stierven op 9 augustus in de gaskamer van Auschwitz. In Beek werden twee katholiek-gedoopte vrouwen gearresteerd, en later weer vrijgelaten.³ Onder de slachtoffers waren de Karmelietes en filosofe Edith Stein en

² Herman van Rens et al., *Een voetmoot bij de wereldgeschiedenis. Beek tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Beek 1994) 79-113.

³ Herman van Rens et al., *Een voetmoot bij de wereldgeschiedenis. Beek tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Beek 1994) 89-94.

haar zuster. Deze uit Duitsland gevluchte gedoopte joden werden gearresteerd in het klooster van de Carmel in Echt. Hun huisgenoten verhuisden in de jaren zeventig naar Beek.

Eerste akte, augustus 1942, doelgerichte misleiding

De grootste deportatie uit Limburg vond plaats op 25 augustus 1942. Toen vertrokken ongeveer driehonderd joden uit Limburg naar Westerbork. Uit de hele provincie hadden ze zich moeten verzamelen in een schoolgebouw aan de Professor P. Willemstraat te Maastricht. De op naam gestelde oproep, die afkomstig was van de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung Amsterdam*, was op 22 en 23 augustus aan de betreffende personen uitgereikt door een lokale politieambtenaar, en bevatte de volgende tekst:

“U moet zich voor eventuele deelname aan een, onder politietoezichtstaande werkverruiming in Duitsland voor persoonsonderzoek en geneeskundige keuring naar het doorgangskamp Westerbork, station Hooghalen, begeven. Daartoe moet U op 25 augustus 1942 om 20 uur op de verzamelplaats School Prof. P. Willemstraat, Maastricht, aanwezig zijn. [...]”⁴

Daarna volgde een opsomming van mee te nemen goederen en over strafmaatregelen in geval van niet gehoorzamen.

‘Werkverruiming’ was de centrale term bij de administratieve voorbereiding, ook voor de Nederlandse betrokken autoriteiten. Nederland was tijdens de crisisjaren gewend geraakt aan het begrip ‘arbeidsverruimende maatregelen’. Veel joden in het noorden van het land waren al eerder opgeroepen voor verplichte arbeid in joodse werkkampen. Aanvankelijk waren slechts werkloze mannen opgeroepen, maar later moesten ook joden die wel een baan hadden, zich melden. Deze gedwongen arbeidsinzet was de Limburgse joden goeddeels voorbijgegaan. Nu waren de perifere provincies aan de beurt, en de werkverruiming zou plaatsvinden *buiten* Nederland, in het onbestemde ‘Oosten’.

Deze misleiding werd op een geraffineerde wijze vormgegeven. Dat het om werkverschaffing ging, mocht blijken uit de administratieve afwikkeling van de maatregel, uit de samenstelling van de doelgroep en uit de wijze waarop vrijstellingen werden verleend wegens persoonlijke omstandigheden.

⁴ Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL) Maastricht, Archief Gemeentepolitie Maastricht (dossier 20.108a), inventarisnummer 1737.

De concrete voorbereidingen voor de eerste grote deportatie uit Limburg begonnen in juni 1942. Zij laten zich als volgt reconstrueren. Het initiatief ging uit van de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung, Dienststelle des Befehlhabers der Sicherheitspolizei und der SD* in Amsterdam. Deze instantie vroeg medio juni 1942 via de Commissaris der provincie Limburg aan de burgemeesters van Limburg om een lijst in vijfvoud van alle in de gemeente wonende joodse personen, ongeacht hun nationaliteit “*zur Erfassung und Überprüfung*” (voor registratie en controle). De lijst moest worden aangeleverd in alfabetische volgorde, met vermelding van naam, geboortedatum en –plaats, nationaliteit, beroep, burgerlijke staat en adres. Op 24 juni werd dit verzoek door de Commissaris doorgegeven aan de “Heeren Burgemeesters der gemeenten”.⁵ Ondertussen nam de *Zentralstelle* ook initiatieven in een andere richting. Via de *Beauftragte für die Stadt Amsterdam* ontving het Gewestelijk Arbeidsbureau van Amsterdam op 15 juni de opdracht tot “*Einstellung der Erfassung (registratie) der 16-40 jaehrigen Juden fuer die Judenlager in der werkverruiming*”. Op 10 juli werden de leeftijdsgrenzen via dezelfde weg verruimd tot de groep van 16 tot 60 jaar. Het arbeidsbureau van Amsterdam moest deze opdracht per ommekeer doorgeven aan alle Gewestelijk Arbeidsbureaus van Nederland. Dat gebeurde op 13 juli door middel van een telex. Het Bureau schreef hierbij dat “voor zoover de namen der 40-60 jarigen nog niet in uw bezit zijn kunt u deze van het bevolkingsregister ter plaatse verkrijgen”. Op 14 juli schreef de Directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Heerlen een brief aan alle burgemeesters in zijn ambtsgebied. Hij verzocht, met verwijzing naar de bovenvermelde telex uit Amsterdam, om een aanvullende lijst van alle mannelijke Nederlandse joden. Hij verzocht tevens om aan te geven wie gehuwd was met een niet-joodse vrouw, omdat “deze op grond van deze omstandigheid vrijgesteld kan worden van uitzending naar een werkverruimingskamp”. Op 17 augustus ging wederom een telex van het arbeidsbureau van Amsterdam naar het Gewestelijk Arbeidsbureau van Heerlen, die ook deze keer meteen werd doorgestuurd naar de burgemeesters. Er was weer sprake van een wijziging. De leeftijdsgrenzen werden opnieuw veranderd. De doelgroep werd nu: alle mannelijke joden van 18 tot 60 jaar. Ook de regio werd nader omschreven. De *Beauftragte für die Stadt Amsterdam* wenste dat alle joden tussen de 18 en de 60 jaar, voor zover woonachtig in Groningen, Friesland, Drente, Overijssel,

⁵ Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), Archief van de Commissaris van Limburg, voorlopig inventarisnummer 3020.

Gelderland, Limburg en de gemeente Amsterdam, zouden worden opgeroepen en gekeurd om hen te verwijzen naar de werkverruiming.⁶

Dit zou het uitgangspunt worden van de grote deportatie van 25 augustus. Met één verandering nog: op die datum werden niet alleen de mannelijke joden van 18 tot 60 jaar gedeporteerd, maar ook hun vrouwen en kinderen. Een officiële brief die opdracht geeft de gezinnen mee te deporteren, hebben wij niet gevonden. Toch moet de expliciete opdracht hiertoe wel hebben bestaan, want uit Limburg werden op 25 augustus ook de vrouwen en kinderen naar Westerbork gestuurd. Dit was niet in strijd met de uitgezette strategie van misleiding, waarin de wegvoering consequent werd aangeduid als werkverruimende maatregel. Integendeel, het paste er naadloos in. Want, aldus *Generalkommissar* Fritz Schmidt, de vertegenwoordiger van de NSDAP in Nederland, tijdens de feestrede die hij op 2 augustus 1942 mocht uitspreken bij het tienjarig bestaan van de Nationaal-Socialistische *Ortsgruppe* in Waubach: “*Wir sind keine Barbaren. Wir wollen auch den Juden ihre Familien mitgeben*”. Dat was puur goedheid van de Duitsers, want de jood had alle ellende aan zichzelf te wijten, en moest nu “*arbeiten, und das wiedergutmachen was er mit seiner Hetze in diesem Krieg ausgerichtet hat*”.⁷

Op 22 augustus kregen in Limburg in totaal ongeveer zeshonderd mensen een oproep zich te melden. Zij waren zonder uitzondering jonger dan 60 jaar. De burgemeesters dienden hun politiecorpsen opdracht te geven de mensen te arresteren. De joden uit gemeenten ten zuiden van Beek, alsmede die uit de stad Venlo, moesten door de lokale gemeentepolitie worden overgedragen aan de gemeentepolitie van Maastricht: zij was belast met de administratieve afwikkeling. De Maastrichtse politie zou de arrestanten overdragen aan de Duitse autoriteiten. De politie van de gemeenten Gennep, Roermond, Sittard, Geleen en Beek droegen “hun” joden rechtstreeks over aan de Duitsers in het schoolgebouw aan de Prof. P.Willemstraat, zonder tussenkomst van de Maastrichtse collega’s.

In de school verzamelden zich honderden mensen. Zij werden er geregistreerd, en kregen van de Joodse Raad wat spullen mee voor onderweg. Midden in de nacht ging de hele stoet op weg naar het station van Wijck-Maastricht, gelegen op tweehonderd meter afstand. Deze gebeurtenissen zijn op een zeer indringende wijze beschreven door een anonieme medewerkster van de Joodse Raad van Amsterdam. Uit dit verslag wordt door

⁶ Alle brieven aanwezig in Gemeentearchief Beek, inv.nr.1519.

⁷ Presser, *Ondergang*, 267.

De Jong uitvoerig geciteerd.⁸ In alle Limburgse publicaties wordt deze beschrijving geheel of gedeeltelijk overgenomen. Steeds wordt dat ene zinnetje herhaald: “Er deed zich het merkwaardige feit voor dat hier de grootste opkomst is geweest van het heele land”. Bij deze opmerking kan men een kanttekening maken. Gezien de cijfers lijken joden in Limburg niet méér dan elders bereid te zijn geweest de orders van de bezetter op te volgen. Meer dan veertig procent wist zich in Limburg te onttrekken aan deportatie. Het verslag van de medewerkster van de Joodse Raad geeft meer informatie:

“[...] zoo langzamerhand is bekend geworden in welke gevallen [...] uitstel of vrijstelling wordt verleend. De meest voorkomende zijn: ziekte, “Wehrmachtswichtigkeit”, lidmaatschap Joodsche Raad, en dan nog [...] Witrussen. [...]. Wat voornamelijk meteen vrijgesteld kon worden waren zieken en Witrussen. Je begrijpt wel dat de ziekenhuizen in het heele land uitpuilen van de Joden; [...]. Er was maar een doodenkele arts of genees-heer-directeur, die bang was zichzelf te compromiteeren door een attest af te geven waarmee hij een ander het leven kon redden.[...] De vrouw van een onzer advocaten, een arische doctores, heeft prachtig werk verricht: in de dokterskamer verzamelde ze alle invaliden – kreupelen, gebochelden, verlamden, enz. – Toen riep ze de Obersturmführer, en zei: “Dat is jullie “Arbeitseinsatz” voor Deutschland”.[...].”⁹

Als men uitgaat van de lijsten van opgeroepen personen, dan blijkt dat slechts ongeveer de helft daadwerkelijk werd weggevoerd uit Maastricht. In Beek moesten zich zes personen melden: mevrouw Van der Horst en haar twee kinderen Branca en Karel, de broers Leo en Alfred Benedik, en de Duitse vluchteling Frans Kanarek. Kanarek en Alfred Benedik doken onder; de vier anderen werden door de Beekse veldwachter naar Maastricht gebracht en daar overgedragen aan de Duitse autoriteiten.¹⁰ Op de lijst ontbrak het gezinshoofd Simon van der Horst. Deze woonde tijdelijk in Amsterdam. Hij was van daaruit al eerder naar Westerbork gebracht en op 14 augustus gedeporteerd naar Auschwitz, waar hij overleed op 30 september. In tegenstelling tot hetgeen wij in een eerdere publicatie vermeldden, is het gezin in Westerbork niet verenigd. De heer Van der Horst heeft zijn vrouw en kinderen nooit teruggezien.¹¹ Op de joodse begraafplaats van Beek is Gerrit Cohen begraven. Hij was inwoner van Geleen, en vluchtte op het allerlaatste moment, toen de politie van zijn woonplaats de vijf andere

⁸ De Jong, *Het Koninkrijk, deel 6, eerste helft*, 33-34.

⁹ NIOD. Archief J.J. (Koos) Vorrink, (dossier 186c) inv.nr. 3a.

¹⁰ Van Rens, *Een voetnoot*, 94.

¹¹ *Ibidem*, 94; de correctie kwam tot stand op grond van gegevens uit het archief van het Herinneringscentrum Westerbork.

leden van zijn ouderlijk gezin wegvoerde.¹² Zijn graf is ook een herinnering aan zijn in Auschwitz vermoorde ouders en zusjes. In totaal had de gemeentepolitie van Maastricht opdracht om 422 personen te arresteren. Telt men daarbij op de aantallen voor de gemeenten Gennep (ongeveer 10), Roermond (45), Sittard (75), Geleen (ongeveer 25) en Beek (6), dan komt men op een totaal van ongeveer 580 personen. Van deze zijn er ongeveer driehonderd daadwerkelijk op station Hooghalen aangekomen.¹³ De spoorlijn had in die dagen nog geen aftakking naar het Kamp Westerbork. De mensen liepen in de vroege ochtend van 26 augustus naar het kamp. Allen waren jonger dan zestig jaar. Ongeveer tweehonderd van hen, waaronder de vier mensen uit Beek, bleven slechts twee dagen; zij werden ingedeeld bij het transport van 28 augustus richting Auschwitz. De reis ging per personentrein, waaraan een goederenwagon was gekoppeld voor de bagage.¹⁴ De Limburgers maakten een derde deel uit van dit transport, dat in zijn geheel bestond uit 608 personen. Het is informatief het Limburgse deel te vergelijken met het niet-Limburgse deel. (Zie tabel 1).

Tabel 1. Transport 28 augustus 1942 naar Auschwitz

	Geb. tot 1882	Geb. 1883-1926	Geb. vanaf 1927	Totaal
Limburgers	0	185	16	201
Niet-Limburgers	107	238	62	407
Totaal	107	423	78	608

Onder de Limburgers was niemand ouder dan zestig jaar. Onder de vierhonderd andere reizigers, die voor een belangrijk deel afkomstig waren uit Haarlem, bevond zich een

¹² Interview met mevrouw Cohen door leden van de Stichting Herdenking Oorlogsslachtoffers Beek.

¹³ Cijfers ontleend aan Archief Gemeentepolitie Maastricht, inv.nr.1739, aangevuld met, en gecorrigeerd voor de lijsten die zijn aangetroffen in diverse locale publicaties.

¹⁴ NIOD, dossier Kamp Westerbork (dossier 250i) inv.nr. 1037, met interviews van overlevenden.

relatief groot aantal ouderen.¹⁵ Een teken dat in Limburg een ander deportatiebeleid werd gevolgd dan in andere delen van het land.

Het transport van 28 augustus ging per personentrein. De reis verliep redelijk comfortabel. “Iedereen was opgewekt en vrolijk”.¹⁶ Aan die vrolijkheid kwam een abrupt einde, want op 29 augustus in de late namiddag stopte de trein in Kosel, een werkkamp ongeveer een uur rijden vóór Auschwitz-Birkenau. De trein met de Limburgers was de eerste die bij dit kamp halt hield. Alle mannen tussen 16 en 50 jaar, die tot dat moment nog de illusie hadden dat zij in een ver werkkamp, maar verenigd met hun gezinnen, zouden moeten werken, werden met geweld gescheiden van vrouw en kinderen. Zij waren verbijsterd dat de trein zonder hen verder reed. 158 mannen, onder wie 75 Limburgers, ook Leo Benedik en Karel van der Horst (ofschoon pas vijftien jaar oud), begonnen aan hun Odyssee langs tientallen werkkampen, waarbij de meesten de dood vonden, ‘ergens in Midden-Europa’. Zes Limburgers kwamen in 1945 uitgemergeld en ziek weer thuis.¹⁷ Thuis, maar wel een huis zonder vrouw en kinderen. De 125 vrouwen, kinderen en de mannen van 50 tot 60 jaar die de trein niet hadden verlaten, vonden allemaal de dood in de gaskamer van Auschwitz; 117 van hen, onder wie mevrouw Van der Horst en haar gehandicapte dochter Branca, op 31 augustus.

Tweede akte, november 1942, voor de ‘arbeidsinzet’ van bed gelicht

In het najaar van 1942 vond een tweede cluster van deportaties uit Limburg plaats. Het gebeurde niet in de hele provincie op precies dezelfde dag, maar in veel gemeenten vonden arrestaties plaats op 10 en 11 november. De meeste toen gedeporteerde joden waren om de een of andere reden vrijgesteld in augustus. Deze keer werden de mensen niet opgeroepen om te verschijnen op een verzamelplaats. In een naoorlogse brief vroeg de Officier van Justitie aan de Commissaris van Politie te Maastricht hem te berichten “of nagegaan kan worden of omstreeks 10 november 1942, toen joden zich moesten melden, deze uit zichzelf zijn gekomen, of door de Politie moesten worden gehaald”.

¹⁵ NIOD, dossier Kamp Westerbork (dossier 250i) inv.nrs. 1037 (interviews met overlevenden), en 245 (transportlijst).

¹⁶ NIOD, dossier Kamp Westerbork (dossier 250i) inv.nr. 1037 (Interview met Hans Bonn).

¹⁷ Ibidem, inv.nr. 1037.

De Commissaris antwoordde: “Er zijn op 11 november 1942 in opdracht van de *Sicherheitspolizei* [in Maastricht] 16 personen van Joodschen bloede gearresteerd in hun woning”.¹⁸ Zij werden ‘s nachts van hun bed gelicht. Toch werd ook deze deportatie weer aangeduid als werkverruimende maatregel, en ook nu werden geen mensen die ouder waren dan zestig jaar afgevoerd.

Het was de bedoeling, dat de nog in Beek verblijvende ‘arbeidsgeschikte’ joden bij dit tweede transport zouden worden ingesloten, met hun gezinnen uiteraard. Het betrof de families van slager Bernard Meier en veehandelaar Louis de Leeuw. Beide gezinnen waren echter in september ondergedoken. Aan Beek ging de deportatie van november dus voorbij zonder slachtoffers.

De omvang van de najaarsdeportaties uit Limburg is niet precies vast te stellen. Als we de gegevens van de nauwkeurig onderzochte gemeenten extrapoleren voor de hele provincie zullen er in de periode rond begin november uit Limburg ongeveer tweehonderd mensen zijn gedeporteerd.

Vijfhonderd mensen waren toen uit de provincie weggevoerd, afkomstig uit 21 gemeenten.¹⁹ De mannen moesten naar het Oosten om daar te werken, en ze hadden hun gezinnen mogen meenemen. Natuurlijk hadden ook in Limburg velen hun ernstige twijfel bij dit verhaal, gezien ook het grote aantal Limburgers dat zich aan de *Arbeitseinsatz* had onttrokken door onder te duiken. Maar veel anderen waren blijven geloven dat de reis naar het oosten bedoeld was om daar te werken. Dat gold voor de joden, en dat gold ook voor de ambtenaren die de Duitse maatregelen uitvoerden. In alle correspondentie was steeds gesproken over de deportaties als over ‘arbeidsverruimende maatregelen’. Mensen van wie geen arbeidsprestatie mocht worden verwacht, de ouderen en de zieken, waren vrijgesteld.

De ouderen waren tot dan toe de dans geheel ontsprongen. Dat zou veranderen.

Derde akte, april 1943, de provincie judenfrei

Na november 1942 verbleven er nog enkele honderden joden legaal in Limburg. In Beek woonden er nog vier: het echtpaar Benedik, de weduwe Kanarek, en de weduwnaar Joep Wolf. Op 19 januari 1943 werd er een nieuwe inventarisatie gemaakt. De *Beauftragte des Reichskommissars für die Provinz Limburg* droeg de burgemeesters

¹⁸ RHCL, Archief Gemeentepolitie Maastricht (dossier 20.108a) inv.nr. 1738.

¹⁹ NIOD, dossier van de *Beaufragten* (dossier 86), inv.nr. 432.

op een lijst te maken van alle nog in hun gemeente verblijvende joden en hun woningen. Bij iedereen moest worden vermeld “*aus welchen Gründen* [de jood was] *zurückgestellt*”²⁰. Onder de legale joden waren enkele ‘bevoorrechten’, mensen met een *Sperre*. Onder hen waren alle medewerkers van de Joodse Raad. De meerderheid van de Limburgse restgroep bestond uit ouderen. Waarschijnlijk voelden de meesten van hen zich veilig: ze waren immers te oud voor de arbeidsinzet. Maar op 30 maart 1943 kwam er een bevel van Rauter om acht Nederlandse provincies (alle, behalve de beide Hollanden en Utrecht) vóór 10 april geheel van joden te zuiveren. Alle *Volljuden* uit deze gebieden, met uitzondering van de gemengd-gehuwden, moesten worden samengebracht in het kamp Vught. Alle *Sperren* kwamen te vervallen.²¹ Tijdens zijn proces in Den Haag in 1948 werd Rauter gevraagd naar de reden van deze maatregel. Hij antwoordde dat *Provinzentjudung* nodig was ter wille van de openbare veiligheid. Er waren namelijk joden ontsnapt uit Amsterdam, en deze waren verantwoordelijk voor aanslagen in de ‘provincie’. Deze situatie vereiste de inzet van een heel politieregiment.²² Het echte motief was banaler. Het *Reichssicherheitshauptamt* had bij monde van Adolf Eichmann vanuit Berlijn nieuwe quota doorgegeven van het aantal joden dat Nederland in de zomer van 1943 moest leveren voor de gaskamers. Het was gemakkelijker deze quota te halen, als er een groot reservoir bestond waaruit men elke week kon putten om een deportatietrein te vullen.²³ Dit reservoir met joden uit de acht provincies kwam in Vught, en niet in Westerbork. Dit paste perfect in de nieuwe strategie van misleiding. Het was algemeen bekend dat de meerderheid van de Nederlandse joden vanuit Westerbork was gedeporteerd naar Polen, om daar te werken zoals velen nog dachten. De laatste groep, de ouderen, ging naar Vught. Velen meenden hierin een situatie te zien, die afweek van die van degenen die naar Westerbork waren gegaan. Zij dachten of hoopten in Vught te blijven. Niet onder prettige omstandigheden, maar in elk geval in Nederland.²⁴

Vught verschilde in veel opzichten van Westerbork. Westerbork was een *Durchgangslager* alleen voor joden. Zij verrichtten er nauwelijks economische arbeid. In Vught daarentegen zaten zowel joden als gewone gevangenen opgesloten, in aparte delen van het kamp. Beide groepen werden ingezet voor werk ten gunste van de Duitse

²⁰ Ibidem.

²¹ De Jong, *Het Koninkrijk, deel 6, eerste helft*, 319.

²² Presser, *Ondergang*, 350.

²³ De Jong, *Het Koninkrijk, deel 6, eerste helft*, 355.

²⁴ De Jong, *Het Koninkrijk, deel 8, tweede helft*, 677.

oorlogseconomie. Het kamp stond, als enige in Nederland, rechtstreeks onder het *SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt* onder leiding van Heinrich Himmler. Nadat het in januari 1943 eerst werd bevolkt door niet-joodse gevangenen afkomstig uit het Kamp Amersfoort, werden er vanaf eind februari duizenden joden aangevoerd uit Amsterdam.²⁵ In tegenstelling tot Westerbork, en in het verlengde van de economische functie van het kamp, werd van de gevangenen ook het beroep geregistreerd. Joodse en niet-joodse mannen werden aan het werk gezet in bedrijven binnen het kamp, en ook in zware *Außenkommando's* erbuiten.²⁶

Presser geeft informatie over het aantal Limburgers dat op 7 en 8 april verhuisde naar Vught:

“De Joden, wier eigendom ‘rechtmatig’ of ‘onrechtmatig’ verbeurd was verklaard, zien wij nog eenmaal als een korte glimp op een staatje van 28 maart 1943 met opgave van de uit Limburg naar het kamp Vught ‘vertrokkenen’. Daar gaan ze uit de grote en kleine plaatsen, de ene vrouw uit Gronsveld, de ene vrouw uit Herten, de ene man uit Kerkrade; uit Arcen een man, een vrouw, een kind; uit Amby twee mannen, twee vrouwen, twee kinderen; uit de hele provincie 119 mannen, 156 vrouwen, 25 kinderen; [...]”.²⁷

Het was geen staatje van 28 maart 1943, zoals Presser stelt. Het getal van in totaal driehonderd is gebaseerd op een verslag van de *Beauftragte* van Limburg aan zijn collega in Amsterdam, dat gedateerd is 12 april 1943. Het document vermeldt ook de precieze aantallen voor alle afzonderlijke Limburgse gemeenten.²⁸

De voorbereiding van de deportatie verliep in april 1943 heel anders dan in 1942. Deze keer was er geen sprake van arbeidsinzet. Het bevel van Rauter om acht provincies in één klap *judenfrei* te maken bereikte de burgemeesters van de provincie langs twee wegen. Op 28 maart verscheen er een *Anordnung* in de pers:

“Anordnung des Generalkommissars für das Sicherheitswesen über den Aufenthalt von Juden in den Provinzen.

Auf Grund des §47 der Verordnung Nr.1/43 des Reichskommissars für die besetzte niederländische Gebiete über den Ordnungsschutz ordne ich an:

²⁵ De Jong, *Het Koninkrijk, deel 8, tweede helft*, 606.

²⁶ De Jong, *Het Koninkrijk, deel 6, eerste helft*, 353.

²⁷ Presser, *Ondergang*, 416.

²⁸ NIOD, dossier Kamp Vught (dossier 250g) inv.nr. 316. Het document kon worden opgespoord met de vriendelijke medewerking van de heer Hans de Vries.

§1

Mit Wirkung vom 10. April 1943 ist Juden der Aufenthalt in den Provinzen Friesland, Drenthe, Groningen, Overijssel, Gelderland, Limburg, Nordbrabant und Zeeland verboten.

§2

Juden, die sich derseit in den genannten Provinzen aufhalten, haben in das Lager Vught überzusiedeln. [...].

§4

(1) Ausgenommen von den Vorschriften der §§ 1-3 sind:

1) Juden in den Lagern Westerbork, Vught, Barneveld und Doetichem.

2) Juden in Mischehen.

(2) Für weitere Ausnahmefälle kann die Zentralstelle für jüdische Auswanderung Amsterdam die Genehmigung zum Aufenthalt oder zu Reisen in den genannten Provinzen erteilen.

[...].

§6

Wer den Bestimmungen der §§1-3 zuwiderhandelt oder sie umgeht, wird [...] mit Haft bis zu 6 Monaten und mit Geldstrafe bis eintausend Gulden oder mit einer dieser Strafen bestraft. [...].

Den Haag, den 29 März 1943

Der generalkommissar für des Sicherheitswesen:

Gez. Rauter ”.²⁹

De burgemeesters konden het dus uit de krant vernemen. Op dezelfde dag bereikte het bevel van Rauter het Limburgse bestuursapparaat ook per post. De *Beauftragte für die Stadt Amsterdam* stelde zijn Limburgse collega ervan in kennis door middel van een telegram, fs. 397, op 28 maart. Dit is de datum die abusievelijk door Presser is aangegeven als de datum van het overzicht van uit Limburg gedeporteerde joden, terwijl de brief met het staatje in feite een *antwoord* was op telegram fs. 397 van 28 maart. De Limburgse *Beauftragte* stuurde op 31 maart een brief aan alle burgemeesters van de provincie:

“Betr. Umsiedlung von Juden. Zu der von dem Generalkommissar für das Sicherheitswesen durch die niederländische Presse bekanntgegebenen Anordnung über die Umsiedlung von Juden in die verschiedenen in den Niederlanden eingerichteten Lager gebe ich Ihnen noch folgendes bekannt: [...] Bis spätestens 10 April 1943, 6 Uhr Abends (dieser Termin ist unbedingt innezuhalten) ist mir die Anzahl der übersiedelten Juden zu melden, und zwar getrennt nach:

- A) 1. männlichen Juden,
2. weiblichen Juden,
3. Kinder unter 14 Jahren,

²⁹ NIOD, Archief van de Generalkommissar für Verwaltung und Justiz (dossier 020) inv.nr. 925.

*B) die Anzahl der durch die Umsiedlung freigekommenen Wohnungen. [...]”.*³⁰

De brief geeft opdracht de vrijgekomen woningen te verzegelen, en daarvan verslag te doen aan de politieke leider van de regionale *Ortsgruppe der NSDAP*. De overijverige N.S.B.-burgemeester van Beek, G.J.P.Smalbach, schreef op de eerste instructie met potlood de personalia van de vier nog in de gemeente verblijvende joden.³¹

Vanaf 9 april kwamen de verslagen van de burgemeesters binnen bij de *Beauftragte*. Op 12 april kon de burgemeester van Beek melden aan de *Ortsgruppenleiter der NSDAP*, aan de gewestelijk politiepresident, en aan de *Beauftragte* dat de hele operatie probleemloos was afgewerkt. Een leugentje om bestwil stond in de brief aan de *Beauftragte*: in de lijst van mensen die naar Vught *abgereist* zijn, prijkt ook de naam van mevrouw Kanarek, die echter niet in Vught verbleef, maar op haar onderduikadres in de sigarenfabriek van Hennekens in Beek.³²

Op 12 april had de *Beauftragte* van Limburg alle gemeentelijke verslagen binnen. Hij kon op zijn beurt verslag uitbrengen aan zijn Amsterdamse collega:

“an den herrn beauftragten (sic) des rk fuer die stadt amsterdam.

Betrifft; judenmassnahmen

Bezug: fs vom 28.3.43. nr. 397

In das Lager vught sind aus der provinz Limburg uebergesiedelt: [...]”.

Dan volgt een lijst van alle Limburgse gemeenten, met vermelding van het aantal vertrokken mannen, vrouwen en kinderen uit elke gemeente.³³ (zie tabel 2) Op 13 april volgde een aanvullend verslag. De getallen voor enkele gemeenten, waaronder Beek, werden gecorrigeerd, en bovendien werd een overzicht gegeven van de 91 in Limburg vrijgekomen woningen. Alleen in Venlo had de actie geen lege woningen opgeleverd, omdat alle huizen meteen waren vergeven aan slachtoffers van de bombardementen.³⁴

Tabel 2. Deportatie op 8 april uit de Limburgse gemeenten naar Vught. De tabel is samengesteld uit een combinatie van het verslag van de *Beauftragte für die Provinz Limburg* van 12 april³⁵, en de correctie daarop van 13 april³⁶.

³⁰ Gemeentearchief Beek, inv.nr. 1519.

³¹ Ibidem.

³² Gemeentearchief Beek, inv.nr.1519.

³³ NIOD, Archief van het Kamp Vught (dossier 250g), inv.nr. 316.

³⁴ NIOD, Archief van de Beauftragten (dossier 86) inv.nr. 432.

³⁵ NIOD, Archief Kamp Vught (dossier 250g) inv.nr. 316.

³⁶ NIOD, Archief van de Beauftragten (dossier 86) inv.nr. 432.

Gemeente	vrouwen	mannen	kinderen	<i>totaal</i>
Amby	2	2	2	6
Amstenrade	2	1	1	4
Arcen en Velden	1	1	1	3
Beek	2	2		4³⁷
Eijgelshoven	1	2	1	4
Eijsden	1	2		3
Geleen	12	3		15
Gennep	8	7	3	18
Grevenbicht	1	2		3
Gronsveld	1			1
Gulpen	6	2		8
Heer	2	2		4
Heerlen	4	4		8
Herten	1			1
Hoensbroek	4	3		7
Kerkrade		1		1
Limbricht	4	3	3	10
Maastricht	32	26	9	67
Meerssen	2	2		4
Mook en Middelaar	1	1		2
Nieuwenhagen	2	2	1	5
Roermond	12	6	2	20
Schinnen	1	1		2
Sittard	32	23	5	60
Susteren	1	1		2
Urmond	1			1
Vaals	3	5		8
Valkenburg	14	8		22
Venlo	7	6	2	15
totaal	160	118	30	308

Men ziet dat de verkeerde rapportage van de burgemeester van Beek ook terechtgekomen is in het officiële verslag: vier gedeporteerden uit Beek, in plaats van de drie die werkelijk waren vertrokken. Tot de drie personen uit Grevenbicht behoren ook twee voormalige Beekenaren, de heer en mevrouw Steinberg.

³⁷ Het aantal gedeporteerden voor Beek was gecorrigeerd van 3 naar 4. De reden zal zijn geweest, dat Joep Wolf niet op 8 april in het kamp Vught is ingeschreven, maar eerst op 10 april. Mogelijk heeft hij aanvankelijk geprobeerd zich aan deportatie te onttrekken. Zie NIOD, Archief Kamp Vught (dossier 250g) inv.nr. 22.

De hele zaak werd afgesloten met een eindrapport van Willy Zöpf voor zijn baas Rauter. De *HSSP-Führer* zelf stuurde op 13 juli nog eens een brief naar de gemeenten waarin hij straffen in het vooruitzicht stelde voor Ariërs die nog joden in huis hadden. Hij voegde daaraan toe:

“Ik heb in den laatsten tijd moeten constateren, dat bij alle gevallen van sabotage en terreur steeds Joden, direct of indirect, betrokken waren, ja in de meeste gevallen zelfs de geestelijke vaders bleken te zijn. Mitsdien heeft de jodenkwestie thans als probleem van veiligheid een bijzonder karakter verkregen. Om het Nederlandse volk voor repressieve (sic) maatregelen te vrijwaren is het derhalve plicht van iederen Nederlandschen politieambtenaar, die liefde heeft voor zijn volk, in nauwgezette plichtsbetrachting onmiddellijk in te grijpen, zoodra hij van een illegaal verblijf van Joden kennis neemt”.³⁸

Dit was precies het argument dat Rauter herhaalde tijdens zijn proces in 1948. Alle politieambtenaren van Maastricht moesten met hun handtekening bevestigen dat zij hadden kennis genomen van de voorschriften ‘ter bestrijding van het vluchten van joden’.³⁹

Om geen misverstand te laten bestaan over de vraag welke joden nog legaal in Limburg mochten blijven, zonder ster nog wel, stuurde de *Zentralstelle* een lijst rond van 42 Limburgse *Mischehen*, die samen negentig kinderen hadden.⁴⁰ De lijst was overigens niet volledig. De drie gemengd gehuwden uit Beek staan er niet op.

Op 7 en 8 april kwamen ongeveer vierduizend joden uit de acht provincies het kamp Vught binnen, waarvan driehonderd uit Limburg. Waarschijnlijk heeft Joep Wolf in Beek aanvankelijk geprobeerd zich aan deportatie te onttrekken: hij arriveerde pas twee dagen later. Onmiddellijk na aankomst in het kamp werden de gezinnen gescheiden. Mannen, vrouwen met hun kinderen tot vier jaar, en de kinderen van vijf tot en met dertien jaar werden in drie afzonderlijke barakken gehuisvest. De leden van een gezin zagen elkaar zelden. De mannen jonger dan zestig jaar werden ingedeeld bij diverse arbeidsploegen binnen of buiten het kamp. De ouderen liepen doelloos rond.⁴¹ Tot opeens, op 8 mei, het vreselijke bericht kwam dat alle ouderen zouden worden overgeplaatst naar Westerbork. Een gevangene die een dagboek bijhield, beschreef hun vertrek: ‘[...] oude mensen, gesteund tussen jonge [...] gebogen onder bagage allen, op

³⁸ Gemeentearchief Beek, inv.nr. 1519.

³⁹ RHCL, Archief Gemeentepolitie Maastricht, inv.nr. 1738.

⁴⁰ NIOD, Archief van de Beauftragten (dossier 86) inv.nr. 432.

⁴¹ De Jong, *Het Koninkrijk, deel 8, tweede helft*, 680.

rug en schouders [...] alsof ze van de ene barak naar de andere gingen, en niet naar Polen'.⁴² De schrijver had geen illusies meer over de toekomst. Onder de 1949 mensen die op 8 mei van Vught naar Westerbork verhuisden, waren ook de Limburgers die ouder waren dan zestig jaar.⁴³ Ook gezinnen met méér dan drie kinderen werden in dit transport opgenomen, evenals de 211 patiënten van het kampziekenhuis.⁴⁴ De meeste van deze nieuwe bewoners bleven maar drie dagen in Westerbork. Zij sliepen daar in de barakken 57, 58 en 60; meestal man en vrouw in dezelfde barak, maar op een andere rij bedden. Alleen de (vele) zieken werden opgenomen in een van de ziekenhuisbarakken 81 tot 85. De beide echtelieden Steinberg werden opgenomen in het kampziekenhuis.⁴⁵ Na drie nachten in Westerbork werden zij, samen met de andere ouderen en zieken, op 11 mei gedwongen in de goederentrein te stappen, die hen naar Sobibor zou brengen, waar zij op 14 mei werden vergast.

Het was een merkwaardig transport dat op 11 mei vertrok uit Westerbork. Het bestond in meerderheid uit zieken en bejaarden, alsmede uit 120 strafgevallenen. Er maakten minstens honderd Limburgers deel van uit. Van hen waren er slechts zes jonger dan zestig jaar, en deze zes waren de echtgenotes of dochters van een oudere. Ook de niet-Limburgers waren in meerderheid ouder dan zestig jaar. (zie tabel 3) Sociologisch moet de Limburgse groep ook speciaal zijn geweest. Helaas is de administratie van het Kamp Vught gestopt met het registreren van woonplaats en beroep, juist op de dag dat de Limburgse joden het kamp binnenkwamen. Van dertien mannen was het beroep nog vermeld; zes waren er *Kaufmann*, vier waren veehandelaar, één *Pferdehändler*, één *Kürschner* (bontwerker), en één *Lumpensort(ierder)*.⁴⁶ Het is bekend dat vooral de oudere Limburgse joden in meerderheid werkzaam waren als veehandelaar of slager.⁴⁷ In Sittard is het beroep bekend van negen mannen ouder dan zestig jaar. Acht van hen waren slager of koopman.⁴⁸ Ook de Beekenaren pasten in dit patroon: Benedik en Wolf waren veehandelaar, Steinberg was een gepensioneerde koopman. De joodse Limburgse veehandelaars spraken onder elkaar een eigen taal: Limburgs dialect, vermengd met

⁴² David Koker, *Dagboek geschreven in Vught* (Amsterdam 1977) 112-113.

⁴³ NIOD, Archief Kamp Westerbork (dossier 250i) inv.nr.196.

⁴⁴ Een lijst van deze zieken lag in het archief van het Herinneringscentrum Westerbork. Op deze lijst, genoemd de Hoplaliste Krankenhaus, staan 211 namen.

⁴⁵ Archief Herinneringscentrum Westerbork, met dank aan Guido Abuijs

⁴⁶ NIOD, Archief Kamp Vught (dossier 250d) inv.nr.22.

⁴⁷ Van Rooij-Trienekens, *Joden van Heerlen*, 29; Herman van Rens, *Een voetnoot bij de wereldgeschiedenis, Beek tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Beek 1994) 84; W. van Dinter, *De Joden van Gennep* (Zutphen 1990) 58.

⁴⁸ Regionaal Archief Born, gemeentearchief Sittard, bestuursarchief (dossier 1.755) doos 8.

veel Jiddische woorden. Sommige woorden hieruit hebben een plaats verworven in de taal van de niet-joodse bevolking.⁴⁹ Het is een surrealistische gedachte dat misschien de laatste gesprekken in dit Limburgs-Jiddisch zijn gevoerd tussen dorstige en dodelijk vermoeide oude mensen in de trein naar Sobibor. Op 14 mei 1943.

Tabel 3. Transport 11 mei 1943 naar Sobibor

	Geb. tot 1882	Geb. 1883-1926	Geb. vanaf 1927	totaal
Limburgers	94	6	0	100
Gehele transport	706	584	157	1447
Exclusief strafgevallen	681	489	157	1327

Epiloog

Limburg was *judenfrei*. Maar her en der in de provincie hielden zich joden schuil, een paar honderd Limburgers en een grote groep, afkomstig uit andere delen van het land. A.P.M.Cammaert taxeert het aantal tussen de 2500 en 3500.⁵⁰ Een deel van hen vormt de trieste epiloog van dit drama. Na 10 april werden nog 56 joden uit Limburg in Westerbork afgeleverd. Het waren opgepakte onderduikers. Het laatste echtpaar uit Maastricht arriveerde er op 3 september 1944, tien dagen voor de bevrijding van de stad.⁵¹ Niet alle in Limburg opgepakte onderduikers gingen rechtstreeks naar Westerbork. Sommigen werden eerst teruggestuurd naar het Huis van Bewaring van hun eigen woonplaats. Dat was het geval met de kinderen Benjamin en Samuel Meyers en hun oom Herman Ringer die onderdak hadden gevonden in het huis van de dappere

⁴⁹ Frans Ramaekers en Jacques Aussems, 'Baeker Sjsproak ; de Koo (6) : de sjlag', in: *De Nuutsbaeker, voorlichtingsblad van de Gemeente Beek*, 10, nummer 3 (november 1983) 25-26.

⁵⁰ A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front. Een geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Leeuwarden 1994) 446.

⁵¹ NIOD, Archief Kamp Westerbork (dossier 250i) inv.nr.196.

Giel Lacroix, Proosdijstraat 15. Na verraad werden zij gearresteerd op 20 maart 1944. Hun reis naar Westerbork en Auschwitz liep via hun woonplaats Den Haag.⁵²

Conclusies

Op 8 april 1943 werden de laatste legaal in Limburg wonende joden weggevoerd naar het *Judendurchgangslager* Vught. Enkele weken later, op 14 mei, werd een grote groep Limburgers, waaronder vijf (ex-)Beekenaren in het vernietigingskamp Sobibor vergast. Dat waren bijna allemaal ouderen. Deze massamoord op een groep Limburgse bejaarden maakte deel uit van het totale proces van uitroeiing van de joden door de Nazi's in heel Europa. De Holocaust had overal zijn eigen locale kenmerken, ook in Limburg. De specifieke samenstelling van de groep die op 14 mei 1943 werd vermoord, weerspiegelt de bewuste misleidingsstrategie door de Duitsers, die in Limburg meer consequent was doorgevoerd dan in andere delen van Nederland. De ouderen vormden een restgroep, nadat in de maanden daarvoor selectief de jongeren waren weggevoerd, en merendeels vermoord. Voor personen jonger dan zestig jaar werd de deportatie naar de vernietigingskampen steeds benoemd als een vorm van verplichte arbeid in het oosten. Dat moest blijken uit de administratieve afwikkeling, die grotendeels verliep via het Gewestelijk Arbeidsbureau. Het moest ook aannemelijk worden gemaakt doordat ouderen en zieken tot in april 1943 werden vrijgesteld van deportatie. Ook voor de ouderen zelf werd de misleiding volgehouden. Zij werden niet gedeporteerd naar Kamp Westerbork, vanwaar men wist dat vrijwel iedereen verder naar het oosten werd gestuurd. De ouderen gingen naar Vught, waar zij hoopten en verwachtten te kunnen blijven, op Nederlandse bodem. Pas toen ze in de fuik waren gelopen toonde de bezetter zijn ware bedoelingen. De laatste Limburgse joden reisden per goederentrein naar het meest gruwelijke instituut dat het in onmenselijkheid gespecialiseerde Derde Rijk had voortgebracht: het vernietigingskamp Sobibor.

⁵² Van Rens, *Een voetnoot*, 111-113; met de correctie hierop, na aantreffen van het document dat hun arrestatie beschrijft in RHCL, Archief Gemeentepolitie Maastricht, inv.nr. 1738.

Geraadpleegde literatuur

Bruggen, H van, 'De ondergang van Joods Roermond', in: *Spiegel van Roermond 2006* (Roermond 2006) 20-51.

Cammaert, A.P.M., *Het verborgen front. Een geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Leeuwarden 1994).

Croes, Marnix, en Peter Tammes, *Gif laten wij niet voortbestaan* (Amsterdam 2004).

Dinter, W. van, *De joden van Gennep* (Zutphen 1990).

Jong, Dr. L de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1969-1991).

Lemmens, J.M., *Joods leven in Maastricht* (Maastricht 1990).

Lemmens, J.M., 'De Sittardse joden en hun begraafplaatsen' in: Stichting Historie Sittard, *Sittard uit bronnen geput, deel 2* (Sittard 1993) 517-540.

Luijn, P.B.N.van, *Stadt Sittardt* (Sittard 1993).

Michman, Joseph, Hartog Beem en Dan Michman, *Pinkas' geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Amsterdam 1985).

Knoors, Jean, "Dat in de gemeente Grevenbicht geen joden meer wonen" (Grevenbicht 1995).

Koker, David, *Dagboek geschreven in Vught* (Amsterdam 1977).

Presser, Dr. J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom (1940-1945)* (achtste druk, 's-Gravenhage 1985).

Rens, Herman van, et al., *Een voetnoot bij de wereldgeschiedenis, Beek tijdens de Tweede wereldoorlog* (Beek 1994).

F.H.M. Roebroeks, *De Salmangs, dagboeknotities en herinneringen van een joods gezin in Maastricht* (Maastricht 1998).

Rooij-Trienekens, F. van, *Joden van Heerlen in de Tweede Wereldoorlog* (Beek-Ubbergen 1998).

Steinen, Hein, *De Joods gemeente Heerlen* (Heerlen 1993).

Vleeshouwers, Math, *Beelden uit Limbricht, deel 1* (Sittard 1996).

Lijst van geraadpleegde archieven

Gemeentearchief Beek, aanwezig in het Regionaal Archief in Born.

Gemeentearchief Sittard, aanwezig in het Regionaal Archief in Born.

Gemeentearchief Maastricht, archief van de Gemeentepolitie, onder dossiernr 20.108a aanwezig in het Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), te Maastricht.

Archief van de Commissaris van de provincie Limburg, aanwezig in het RHCL.

Het Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland.

Archief Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, te Amsterdam.

Archief Herinneringscentrum Westerbork, te Westerbork.

.

Inzet bij het artikel

Sobibor

De massamoord op de laatste Limburgse joden vond plaats in Sobibor bij Lublin in Polen. Dat feit vraagt om een toelichting. Vrijwel alle West-Europese joden werden naar **Auschwitz** gedeporteerd. In dit kamp werden veel mensen meteen bij aankomst vergast, maar uit de meeste transporten werden een aantal personen geselecteerd om in het concentratiekamp of in een van de vele buitenkampen te werken. De meerderheid van de dwangarbeiders kwam om het leven door honger of ziekte, of werd op een later tijdstip alsnog vermoord in de gaskamer. Een klein aantal overleefde, en kon na de oorlog de verschrikkingen van Auschwitz navertellen. Daarom heeft iedereen wel eens gehoord van dit kamp. **Sobibor** daarentegen was, evenals Treblinka en Belzec, een vernietigingskamp dat bedoeld was voor de snelle en totale uitroeiing van alle Poolse joden. Het verschil met Auschwitz was, dat aan deze drie kampen geen werkkamp was verbonden. Alle aangevoerde mensen werden meteen na aankomst vergast. Er zijn bijna geen overlevenden. Het bestaan van de kampen is bij veel mensen onbekend. De drie genoemde kampen waren de laatste verblijfplaats van anderhalf miljoen joden uit Polen. Dat er in 1943 ook 35000 Nederlanders werden gedeporteerd naar Sobibor was het gevolg van het feit dat tijdelijk, wegens een tyfusedepidemie, de gaskamers van Auschwitz-Birkenau op minder dan volledige capaciteit functioneerden.

De enigen die langer dan een paar uur verbleven in Treblinka, Belzec en Sobibor waren mensen die de fabriek van de dood draaiend moesten houden. Zij joegen de slachtoffers naar de gaskamer, sorteerden de buitgemaakte goederen, stookten de crematoria en beroofden de lijken van hun gouden tanden. In Sobibor kwam deze kleine groep op 14 oktober 1943 in opstand. Enkele gevangenen wisten te ontsnappen. De Duitsers lieten daarna het hele kamp afbreken, en camouflerden de plaats door er een bos te planten. Zo bleef Sobibor tientallen jaren onzichtbaar en vergeten. Pas lang na de oorlog werd er, mede op initiatief van de Nederlandse Stichting Sobibor, een monument geplaatst en een museum ingericht. De weg die voerde van de barak waar de gevangenen zich moesten uitkleden naar de gaskamer, werd weer zichtbaar gemaakt. Deze weg wordt nu aan beide kanten omzoomd met ruwe granieten stenen met daarop een plaquette met een of meer namen van slachtoffers. Nabestaanden, vrienden of lokale gemeenschappen kunnen hier een steen bijdragen aan deze Laan der Herinnering. Deze zomer komt in deze laan een steen met het opschrift:

JACOB BENEDIK
Schimmert 27-01-1870
JOHANNA BENEDIK-BRÜCKHEIMER
Kühlsheim 18-10-1875
SALOMON STEINBERG
Hagen 16-06-1867
SELMA STEINBERG-HERTZ
Goch 29-10-1868
JOEP WOLF
Urmond 3-02-1870

+ Sobibor 14 mei 1943 +

leven voort in de gemeenschap van
Beek (Limburg, Nederland)

Een uitgebreidere versie van dit artikel is aangeboden aan het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap LGOG. Het wordt ook geplaatst op de website van de Stichting Herdenking Oorlogsslachtoffers Beek, www.dodenherdenking-beek.nl .